

ชุมเห็ดเทศ-ใบ (CHUMHET THET-BAI)

คณะอนุกรรมการจัดทำตำราอ้างอิงยาสมุนไพรไทย*

ในคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

บทความนี้นำเสนอยาสมุนไพรแต่ละชนิด ที่คณะอนุกรรมการฯ จัดทำขึ้นและรวบรวมจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม “ตำราอ้างอิงยาสมุนไพรไทย” เพื่อเป็นเวทีประชาสัมพันธ์

Folium Sennae Alatae

Ringworm Senna Leaf

ใบชุมเห็ดเทศเป็นใบเพสลาดแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Senna alata* (L.) Roxb. วงศ์ **Fabaceae (Leguminosae)** วงศ์ย่อย **Caesalpini-oideae**^[1-2]

ชื่อพ้อง *Cassia alata* L., *C. bracteata* L.f., *Herpetica alata* (L.) Raf.^[1-5]

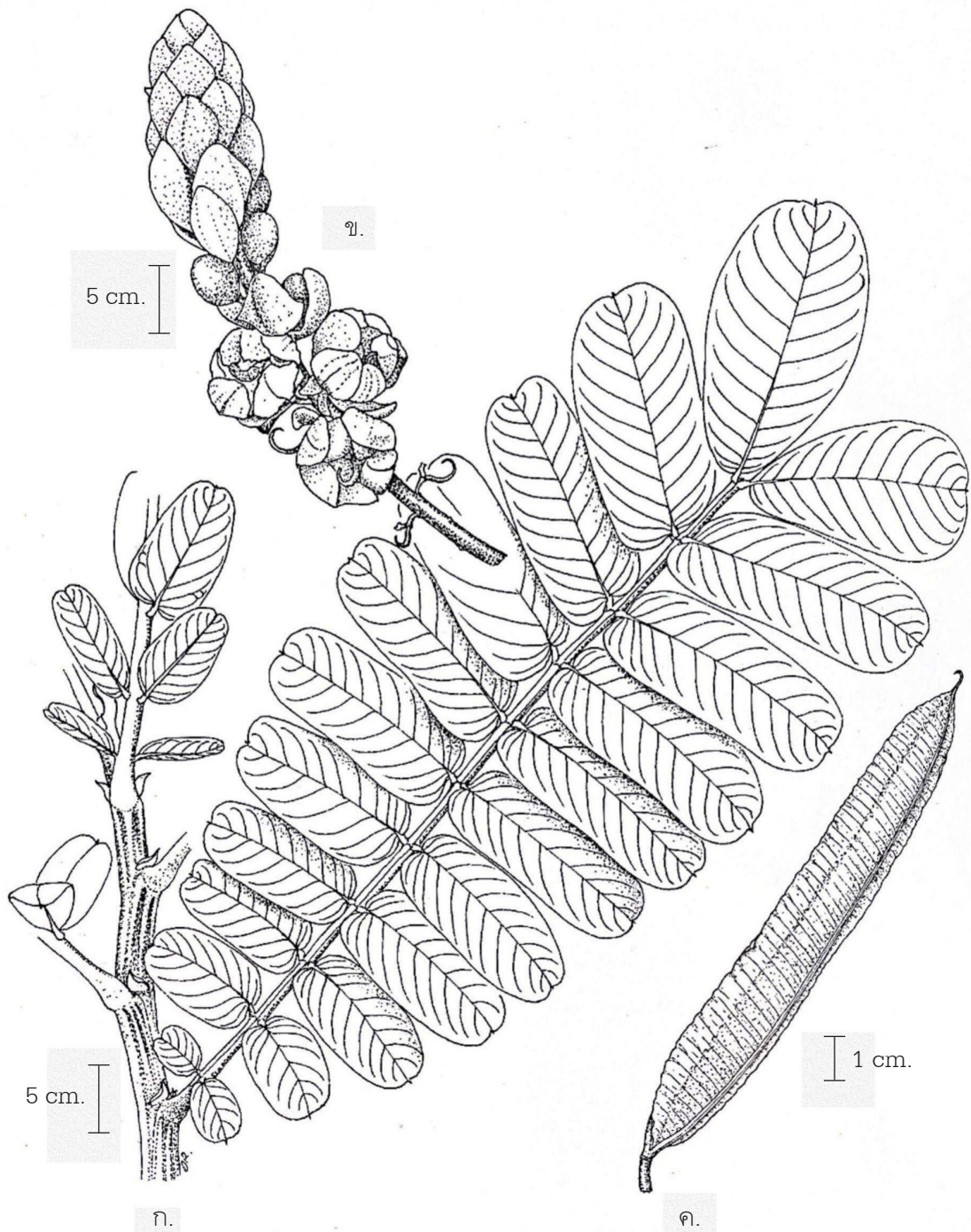
ชื่ออื่น ใบชี้คาก, ใบชุมเห็ดใหญ่, ใบลับมีนหลวง, ใบหมากกะลิงเทศ^[6], candlestick senna leaf^[7]

ลักษณะพืช ไม้พุ่ม สูง 1-5 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนกปลายคู่ เรียงเวียน หูใบใหญ่ ติดคงทน รูปคล้ายสามเหลี่ยม โคนเบี้ยว กว้าง 0.6-1.5 เซนติเมตร ก้านใบยาว 2-3 เซนติเมตร แกนกลางใบ

ยาว 30-60 เซนติเมตร มีใบย่อย 8-20 คู่ ใบย่อยรูปไข่กลับ รูปขอบขนาน รูปไข่กลับแกมรูปขอบขนาน หรือรูปรีแกมรูปขอบขนาน กว้าง 3-7 เซนติเมตร ยาว 5-15 เซนติเมตร ปลายโค้งกว้างหรือเว้าตื้น และมีติ่งแหลมขนาดเล็กสีแดง โคนโค้งกว้างหรือเว้าเบี้ยว ขอบเรียบ ก้านใบย่อยยาว 2-3 มิลลิเมตร ช่อดอกแบบช่อกระจกระจ สีเหลือง ออกตามปลายกิ่งหรือตาม

*ประธานอนุกรรมการ นพ. วิชัย โชควิวัฒน์, รองประธานอนุกรรมการ ศ.ดร. ชยันต์ พิเชียรสุนทร, อนุกรรมการ ศ.ดร. เพียรวิทย์ เหมือนวงษ์ญาติ, รศ. กัลยา ภาราโดย, รศ.ดร. วันดี กฤษณพันธ์, รศ.ดร. รพีพล ภโวาท, นายวินิต อัครกิจวิวิ, นพ. ปราโมทย์ เสถียรรัตน์, ดร. ก่องกานดา ชยามฤต, นางจรรย์ บันลิต, น.ส.นันทนา สิริชัย, นางนัยนา วราอศฺวปติ, นางเย็นจิตร เตชะดำรงสิน, นางอภิญา เวชพงศา, นายวุฒิ วุฒิธรรมเวช, ผศ. ร.ต.อ.หญิง สุชาดา สุขหรั่ง, นายยอศวิทย์ กาญจนการณ, นางพรทิพย์ เต็มวิเศษ, อนุกรรมการและเลขานุการ ดร. อัญชลี จูฑะพุทธิ, อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ น.ส. สารินี เลนะพันธ์, นางบุษราภรณ์ จันทา, น.ส.จิราภรณ์ บุญมาก, ว่าที่ ร.ต. ทวีข ศรีมุสิกะ

ชุมเห็ดเทศ *Senna alata* (L.) Roxb.

ก. ใบ ข. ช่อดอก ค. ผล (ฝัก)

ชุมเห็ดเทศ *Senna alata* (L.) Roxb.

ก. ต้น แสดงใบและช่อดอก ข. และ ค. ช่อดอก

ชอกใบใกล้ปลายกิ่ง ยาว 20-50 เซนติเมตร มีใบประดับสีเหลือง รูปไข่ กว้าง 1-2 เซนติเมตร ยาว 2-3 เซนติเมตร ประกบหุ้มดอกขณะตูม ร่วงง่าย ดอก มีก้านยาว 0.5-1 เซนติเมตร กลีบเลี้ยง 5 กลีบ สีเหลือง แกมสีส้ม รูปขอบขนานแกมรูปไข่ กว้าง 6-7 มิลลิเมตร ยาว 1-2 เซนติเมตร กลีบดอก 5 กลีบ สีเหลือง รูปไข่ กว้างเกือบกลม กว้าง 1-1.5 เซนติเมตร ยาว 1.6-2.4 เซนติเมตร โคนกลีบเรียวเป็นก้านสั้น เกสรเพศผู้มี 9-10 อัน รูปร่างและขนาดต่างกัน แบ่งได้ 3 กลุ่ม กลุ่มแรกมี 2 อัน ก้านชูอับเรณูยาวประมาณ 4 มิลลิเมตร อับเรณูใหญ่ ยาวประมาณ 1 เซนติเมตร ปลายอับเรณูมีรูเปิด กลุ่มที่ 2 มี 4 อัน ก้านชูอับเรณูยาวประมาณ 3 มิลลิเมตร อับเรณูใหญ่ ยาว 4-5 มิลลิเมตร มีรูเปิดที่ปลายอับเรณู และกลุ่มที่ 3 เป็นกลุ่มเกสรเพศผู้ลดรูป 3-4 อัน รังไข่เหนียวกลีบ ก้านชูเกสรเพศเมียสั้น ก้านเกสรเพศเมียเรียวยาว ปลายแหลม ผล แบบผลแห้งแตก เป็นฝักรูปสี่เหลี่ยมยาว กว้าง 1.5-2 เซนติเมตร ยาว 10-15 เซนติเมตร มีครีบตามความยาวฝัก กว้าง 4-8 มิลลิเมตร เมื่อแก่สีน้ำตาลดำ เมล็ด มีจำนวนมาก เป็นเหลี่ยม ค่อนข้างแบน กว้าง 5-8 มิลลิเมตร ยาว 7-8 มิลลิเมตร เปลือกแข็ง สีเทาเข้มอมสีน้ำตาลหรือสีน้ำตาลอมสีดำ^[4-5]

ถิ่นกำเนิดและการกระจายพันธุ์ พืชชนิดนี้เป็นพืชท้องถิ่นของทวีปอเมริกาใต้ถึงอเมริกากลาง ปัจจุบันมีปลูกทั่วไปในภูมิภาคที่มีอากาศร้อนหรือร้อนชื้นทั่วโลก^[3-5]

ลักษณะเครื่องยา ใบชุมเห็ดเทศมีลักษณะเป็นใบย่อยแห้ง ทั้งที่เป็นใบสมบูรณ์หรือชิ้นส่วนของใบสีน้ำตาลหรือสีน้ำตาลแกมสีเขียว อาจมีบางส่วนของแกนกลางใบประกอบปนอยู่ด้วยเล็กน้อย ใบย่อยที่สมบูรณ์กว้าง 3-7 เซนติเมตร ยาว 5-15 เซนติเมตร รูปขอบขนาน รูปไข่กลับแกมรูปขอบขนาน หรือรูปรี

แกมรูปขอบขนาน ปลายใบแหลมเป็นติ่งแหลมขนาดเล็ก โคนใบเฉียง ขอบใบเรียบ เส้นแขนงใบแบบขนนก เส้นใบย่อยสานกันเป็นร่างแห แผ่นใบหนาค่อนข้างเหนียว รสขมเล็กน้อย^[1]

องค์ประกอบทางเคมี ใบชุมเห็ดเทศมีสารกลุ่มแอนทราควิโนน (anthraquinones) ในรูปอะไกลโคนเสรี (free aglycones) เช่น เรออิน (rhein), อีโมดิน (emodin), อะโลอีโมดิน (aloe-emodin), คริโซฟานอล (chrysophanol) และไอโซคริโซฟานอล (isochrysophanol) และในรูปไกลโคไซด์ของเรออิน อะโลอีโมดิน และฟิสิกิโอน (physcione) เช่น โนไซด์เอ (sennoside A), โนไซด์บี (sennoside B), โนไซด์ซี (sennoside C), โนไซด์ดี (sennoside D) นอกจากนี้ ยังมีสารกลุ่มฟเลโวนอยด์ (flavonoids) เช่น แคมป์ฟีรอล 3-โอ-เจนทิโอไบโอไซด์ หรือ เค3จี (kaempferol 3-O-gentiobioside or K3G) แคมป์ฟีรอล (kaempferol)^[1,8-11]

ข้อบ่งใช้ แก้อาการท้องผูก ใช้ภายนอกแก้กลากเกลื้อน

ตำราสรรพคุณยาไทยว่าใบชุมเห็ดเทศมีรสเบื่อเอียน มีสรรพคุณฆ่าพยาธิตามผิวหนัง^[12]

ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยพรีคลินิกพบว่าใบชุมเห็ดเทศมีฤทธิ์เป็นยาระบาย^[1,8-10,13-15] ด้านเชื้อรา

โดยเฉพาะเชื้อที่ทำให้เกิดกลากเกลื้อน^[1,4,9-10,13-15] ด้านเชื้อแบคทีเรีย^[8-9,14-15] และต้านหิด^[13-15]

ข้อห้ามใช้ ห้ามใช้ในผู้ป่วยที่มีอาการท้องผูกเนื่องจากลำไส้อุดตัน ท้องร่วง ท้องเสีย อุจจาระเหลว ปวดท้อง คลื่นไส้ อาเจียน^[16]

คำเตือน

1. ควรใช้ด้วยความระมัดระวังในเด็ก หรือในผู้ป่วยโรคไตอักเสบ^[1,13]

2. ใบชุมเห็ดเทศอาจทำให้เกิดอาการไม่สบายท้อง เช่น เสียท้องเกร็งท้อง หากกินในปริมาณมากเกินไป อาจจะทำให้เกิดโรคไตอักเสบได้^[1]

3. ไม่ควรกินติดต่อกันเป็นเวลานานเพราะอาจทำให้ร่างกายเคยชิน เมื่อหยุดยา ลำไส้จะไม่ทำงานตามปกติ^[14,17]

ขนาดและวิธีใช้ วันละ 3-6 กรัม ใช้ในรูปยาชง ขนาดบรรจุของละ 3 กรัม ครั้งละ 1-2 ชง ชงในน้ำเดือดของละ 120 มิลลิลิตร นาน 10 นาที กินวันละ 1 ครั้ง ก่อนนอน^[1,10,13,18]

เมื่อใช้ภายนอกแก้กลากเกลื้อน ใช้ใบสด ขยี้หรือตำให้ละเอียด เติมน้ำเล็กน้อย หรือใช้ใบชุมเห็ดเทศกับหัวกระเทียมเท่า ๆ กัน ผสมปูนแดงเล็กน้อย ตำผสมกัน ทาบริเวณที่เป็น ถ้าเป็นกลากควรชุบผิวบริเวณที่กว้างหรือเป็นเกล็ดแข็งออกก่อน ทาบ่อย ๆ อย่างน้อยวันละ 3-4 ครั้งจนหาย เมื่อหายแล้วควรทายาต่ออีกราว 7 วัน^[19]

เอกสารอ้างอิง

1. Thai Herbal Pharmacopoeia. Vol I. Nonthaburi: Department of Medical Sciences, Ministry of Public Health. 1995. p. 17-21.
2. สถาบันวิจัยสมุนไพร กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์. มาตรฐานสมุนไพรไทย เล่มที่ 3 ชุมเห็ดเทศ. นนทบุรี: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก; 2545. 80 หน้า.
3. de Padua LS, Bunyapraphatsara N, Lemmens RHMJ, editors. Plant resources of south-east Asia No. 12(1), Medicinal and poisonous plant 1. Leiden (Netherlands): Backhuys Publishers. 1999. p. 445-6.
4. Larsen K, Larsen SS, Vidal JE. Leguminosae-Caesalpinioideae. In: Smitinand T, Larsen T, editors. Flora of Thailand. Vol. 4 Part 1. Bangkok: The Royal Forest Department; 1984. p. 108-10.
5. Hou D, Larsen K, Larsen SS. Caesalpinaceae. In: Kalkman C, Stevens PF, Kirkup DW, de Wilde WJJO, Nootboom HP, Editorial Committee. Flora Malesiana. Vol. 12. Part 2. The Netherlands: Foundation Flora Malesiana; 1996. p. 673-6.
6. ส่วนพฤกษศาสตร์ป่าไม้ สำนักวิชาการป่าไม้ กรมป่าไม้. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย เต็ม สมิตินันท์. ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชน จำกัด; 2544. หน้า 478.
7. McGuffin M, Kartesz JT, Leung AY, Tucker AO. Herbs of commerce. 2nd ed. Silver Spring (MD): The American Herbal Products Association; 2000. p. 13.
8. Medicinal Plants in Viet Nam. Hanoi: World Health Organization; 1989. p. 81.
9. Medicinal Plants in the South Pacific. Manila: World Health Organization; 1998. p. 37.
10. Standard of ASEAN Herbal Medicine. Vol. 1 Jakarta: Aksara Buana Printing; 1993. p. 118, 126.
11. Moriyama H, Lizuka T, Nagai M, Miyataka H, Satoh T. Anti-inflammatory activity of heat-treated *Cassia alata* leaf extract and its flavonoid glycoside. *Yakugaku Zasshi*. 2003;123(7):607-11.
12. ชุนโสภิตบรรณลักษณ์. คัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม 1. พระนคร: อุตสาหกรรมกรรมการพิมพ์; 2504. หน้า 61.
13. Manual for cultivation, production and utilization of herbal medicines in primary health care. Nonthaburi: Department of Medical Sciences, Ministry of Public Health. 1990. p. 51-4.
14. Farnsworth NF, Bunyapraphatsara N. Thai medicinal plants recommended for primary health care system. Bangkok: Prachachon Co., Ltd; 1992. p. 90-3.
15. นันทวัน บุญยะประภัศร, อรุณช ไชยชัยเจริญพร, บรรณนิธิการ. สมุนไพรพื้นบ้าน (1). กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชน จำกัด; 2539. หน้า 852-6.
16. McGuffin M, Hobbs C, Upton R, Goldberg A. American Herbal Products Association's botanical safety handbook. Boca Raton (FL): CRC Press; 1997. p. 176-9.
17. คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. สมุนไพรสวนสิริรุกชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด; 2535. หน้า 75.
18. คณะอนุกรรมการพัฒนายาสมุนไพรแห่งชาติ คณะกรรมการแห่งชาติด้านยา. ยาสมุนไพรแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (ยาสมุนไพรจากสมุนไพร). พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด; 2543. หน้า 27.
19. สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน. ยาสมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก; 2540. หน้า 96.